

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.1447674
Araştırma Makalesi/Research Article

RUANDA SOYKIRIMININ ANATOMİSİ VE RUANDA ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİNİN İŞLEVSELLİĞİ

THE ANATOMY OF THE RWANDAN GENOCIDE AND THE FUNCTIONALITY OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR RWANDA

Cihan DABAN¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
05/03/2024

Kabul:
17/10/2024

II. Dünya Savaşı'nda yaşanan insanlık dışı uygulamalar ve katliamlar küresel çapta büyük bir infiale neden olmuştur. Bu durum bir uluslararası ceza mahkemesinin kurulması fikrini ortaya çıkartmıştır. 1943 yılında Müttefik Devletler tarafından Moskova Konferansı düzenlendi. Konferans'ta alınan ortak kararla 1945 yılında Avrupa Eksen Devletlerinin Büyük Savaş Suçlarının Yargılanması ve Cezalandırılması İlişkin Londra Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma uyarınca Nuremberg Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulmasına ve savaş suçu işleyen Nazi üst düzey yöneticilerin yargılanmasına karar verildi. Diğer ceza mahkemesi de 1946 yılında kurulan Tokyo Uzakdoğu Uluslararası Askeri Mahkemesi'dir. Bu mahkeme Pasifik'te işlenen suçları ortaya çıkarmak ve failleri yargılamakla görevlendirilmiştir. Bir diğer önemli mahkeme ise Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'dir. 1994 yılında Tanzanya'da kurulan bu mahkemenin amacı Ruanda Soykırımına sebep olan suçluları bulmak ve yargılamak olmuştur. Nihayetinde bu çalışma Ruanda Soykırımının sebep ve sonuçlarını genel hatlarıyla analiz etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, mahkeme merkezinin Tanzanya'da olmasının avantaj ve dezavantajlarına da değinmektedir. Söz konusu makale Ruanda Soykırım meselesinde, Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin ne ölçüde işlevsel olduğu ya da olmadığı konusunu da ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Soykırım, Ruanda, Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi, Tanzanya.

Jel Kodları: N4, N40, N47.

¹ **Sorumlu Yazar:** Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası Siyaset Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-2890-2415, dabancihan@gmail.com
Atıf: Daban, C. (2024). Ruanda soykırımının anatomisi ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesinin işlevselliği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15 (3), 1355-1383.

Abstract

Article Info

Received:
05/03/2024

Accepted:
17/10/2024

The inhumane massacres during the World War II caused a global outrage. The idea of establishing an international criminal court was born out of this situation. In 1943, the Allies organized the Moscow Conference. The London Treaty on the Trial and Punishment of the Great War Criminals of the Axis States in Europe was signed in 1945. In accordance with this treaty, it was decided to establish the Nuremberg International Criminal Tribunal and to prosecute the top Nazi leaders who had committed war crimes. The other criminal court is the Tokyo Far Eastern International Military Tribunal, established in 1946. This tribunal is tasked with uncovering crimes committed in the Pacific and judging the perpetrators. Another important court is the International Criminal Tribunal for Rwanda. Established in 1994 in Tanzania, the purpose of this tribunal has been to find and judge the perpetrators of the Rwandan Genocide. This study analyses the causes and consequences of the Rwandan Genocide in general terms. It also includes the advantages and disadvantages of having the seat of the court in Tanzania. The article also covers the extent to which the International Criminal Tribunal for Rwanda is or is not functional in the case of the Rwandan Genocide.

Keywords: Genocide, Rwanda, International Criminal Tribunal for Rwanda, Tanzania.

Jel Codes: N4, N40, N47.

Extended Summary

This study deals with the issue of genocide in the context of international politics. The issue of genocide is one of the most debated issues in the world public. Throughout the world history, there have been periods in which genocide events have occurred at certain intervals. The first genocide events in history can be dated back to 146 BC. The Roman-Carthaginian war that took place in this year is an example. The high rate of destruction of the Carthaginians by the Romans showed that a genocide took place in this year. Although this event was considered as genocide, it was not labelled as genocide since the word genocide did not exist at that time. Since the Carthaginians were descended from the Phoenicians and spoke the Punic language, it is more likely to have been called the end of the Phoenicians or the extinction of the Punic. For this reason, it is obvious that the process called genocide can be traced back to before Christ. Various factors are at the forefront of the problems that lead to genocide. The most significant factors affecting these factors include historical (assimilation, oppression, marginalization), geographical (raw materials, underground and above-ground resources), sociocultural (education, health, religion, language, ethnicity, different identities), political (democracy, constitution, elections, human rights) and economic (per capita income, income distribution, production-consumption) reasons. While there may be many conflicts due to these reasons, it has been observed that some of these conflicts increase the intensity of violence and can turn from a conflict into genocide. The mass deaths of Jews began in Nazi Germany during the Second World War and became one of the most important post-war issues. Upon this event, Raphael Lemkin, a Polish lawyer of Jewish origin, wrote a study titled *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation-Analysis of Government-Proposals for Redress*. The term genocide used in the study attracted a great deal of attention. From this day onwards, the concept is used both in academic studies and in the newly established United Nations Organization. In order to find a solution to this problem, the United Nations Organization, which was established in 1945 to ensure world peace and security, was put into action. The United Nations signed the UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in 1948. With this Convention, the term genocide was used for the first time. The significance of the Convention is that it was signed and declared as a commitment of the international community in order to prevent the mass killings that took place during the Second World War from happening again. It is evident from the events that took place after the Convention that this Convention was not taken into account by some states or societies and that the Convention was not complied. In 1991, the Serbian mobilization against the Bosnian Muslims and the forced displacement of them and the killing of those who did not migrate was a commitment of non-compliance with the Convention. The UN General Assembly, which convened in response to these events, mentioned the term 'ethnic cleansing' for the first time with a decision taken in 1992 and ruled that this term would also be considered within the scope of 'genocide'. While the 1991 ethnic cleansing issue was being discussed, when the calendars showed 7 April 1994, an ethnic cleansing issue came to the agenda on the territory of Rwanda. It was observed that politicians of extreme Hutu origin first launched a hate operation and then a genocide attempt against the Tutsis, with whom they have lived together for centuries and have almost the same culture and belief. Moderate Hutus who opposed these genocide events and helped the Tutsis were also exposed to acts of genocide. It was soon realized that non-continental forces were behind the wild acts of two communities living on the same land for centuries against each other. France's support for the Hutu extremists, the Belgians playing a major role in turning the Hutu-Tutsi communities against each other, the withdrawal of the UN Peacekeeping Force from the region, China's sale of cleaver and machete to the Hutu extremists, and many other reasons led to an unprecedented genocide in the history of the world. Approximately one million people were massacred in a hundred days. Close to two million people were displaced. Hundreds of thousands were left half-human. This article examines the Rwandan genocide, one of the focus debates in international politics. It analyses the anatomy of the Rwandan genocide and to what extent the International Criminal Tribunal for Rwanda, established to identify and prosecute the perpetrators of genocide, is or is not functional.

1. Giriş

Yaklaşık beş yüz yıl önce Avrupalı aktörler ve Avrupa toplumları kendilerini belirli açılardan Afrika kıtasının fakir ve yoksul komşusu olarak anıyorlardı; fakat hem seyyahların raporları hem de Afrika'daki tarımsal ürünlerin zenginliği Avrupalıların bu kıtaya yönelmelerinde etkili oldu. Bu yönelim genel olarak sömürgecilikle etkisini gösterdi. Sömürgeciliği bir politik uygulama haline dönüştüren sömürgeciler, var olan değerli ham madde kaynaklarına ve verimli tarım alanlarına müdahale etmeye başladılar (Daban, 2017: 17-21). Portekiz başta olmak üzere İspanya, Hollanda, Fransa ve İngiltere gibi sömürgeci Avrupa devletleri de dünya egemenliği için harekete geçtiler. Bu durum sömürgecilik faaliyetlerinin kısa sürede yaygınlaşmasına ve birçok bölgede çatışmaların oluşmasına sebebiyet verdi (Luraghi, 2000: 15-21). Dolayısıyla aynı topraklar üzerinde birlikte yaşaması gereken toplumların bölünmesine/parçalanmasına, ayrı yaşaması gereken toplumların da bir arada yaşamasına yol açtı. Doğal olarak çok geçmeden şiddetli krizler ve çatışmalar da patlak vermiş oldu (Mazrui, 1993: 10-15).

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Almanya, Belçika ve İtalya'nın da ulusal birliklerini tamamlamasıyla sömürgecilik faaliyetleri daha çok yaygınlık kazanmış ve sistematik bir şekilde uygulanmaya konulmuştur. Sistematiğin kasıt, 1884-85 yıllarında düzenlenen Berlin Afrika Konferansı'yla sömürgecilerin Afrika kıtasını, atadan kalma miraslarıymış gibi bölüştürmüş olmasıdır. Bu konferansla birlikte yaklaşık 50 yıllık bir süreçte Afrika kıtası dünya tarihinin en kara dönemini yaşadı (Craven, 2015: 31-33).

Almanya ulusal birliğini tamamlar tamamlamaz kısa sürede hem büyük bir güç haline geldi hem de Berlin Afrika Konferansı'na ev sahipliği yaptı. Almanya; Afrika'nın genelinde çok etkili olmasa da Kamerun, Togo, Tanzanya ve Ruanda gibi bölgelerde etkili bir sömürgeci güç olmuştur. Fakat çok geçmeden I. Dünya Savaşı yaşandı. Bu savaş, Almanya'nın yenilmesine ve Afrika'dan çekilmesine sebebiyet verdi. Almanya'nın sömürge bölgeleri ise Belçika ve diğer sömürgeci güçler arasında bir çatışma evresine girdi. Takvimler 1916 yılını gösterdiğinde Ruanda, Belçika tarafından ele geçirilerek Belçika'nın yeni bir sömürge bölgesi olarak ilan edildi (Topuz, 1971: 50-52).

Belçikalılar 1933 yılında Ruanda'da ırksal ayırım politikasını uygulamaya koydu. Irklar arasında keskin yapay ayırımlar oluşturdu. Kısa, şişman ve koyu tenli olanları Hutular; uzun, daha açık tenli ve zayıf olanları da Tutsiler olarak adlandırdılar. Oysaki hem Hutular'ın hem de Tutsiler'in tarihsel sosyokültürel geçmişlerinde ortak değerler söz konusudur. Belçikalılar, ülkedeki yönetimi sayıları az olan Tutsiler'e vererek "böl, parçala ve yönet" politikasını

uygulamaya başladılar. Bu durum Ruanda topraklarında huzursuzluğa sebebiyet verdi (Nikuze, 2014: 1089-1092). Bu huzursuzluk geniş bir yankı bulmuş ve özellikle Hutular'ın bir parti etrafında toplanmasını sağlamıştır. II. Dünya Savaşı sırasında deklare edilen Atlantik Bildirisi sonucunda bağımsızlık hareketlerinin başlaması, Ruanda topraklarındaki Hutu ve Tutsi topluluklarını da etkiledi. Özellikle Hutular tarafından kurulmuş olan Parmehutu Partisi'nin etkin bir şekilde faaliyet göstermesi büyük bir yankı uyandırdı. Bu yankı neticesinde büyük bir zafer elde eden Hutular, 1 Temmuz 1962 tarihinde Gregoire Kayibanda önderliğinde Ruanda'nın bağımsız olmasını sağladılar (Yanagizawa-Drott, 2014: 5-7). Ruanda bağımsız oldu olmasına ancak sömürgecilikten ve çatışmalardan tamamen kurtuldukları bir dönem olmadı. Aksine en çok çatışmaların ve anlaşmazlıkların yaşandığı bir döneme girildiği ileri sürülebilir (Eriksson, 1996: 7).

Ruanda'da 1994 yılında yaklaşık yüz gün gibi çok kısa bir sürede gerçekleştirilen soykırım olaylarında fanatik Hutular toplam ülke nüfusunun %14'lük azınlığını oluşturan Tutsi halkına ve Tutsiler'e destek veren ılımlı Hutular'a karşı sistematik ve planlı öldürme eylemlerini başlattılar. Başlatılan bu eylemden dolayı o dönem neredeyse bir milyona yakın insan katledildi. Soykırım eylemi son bulduğunda ülkenin çalışma mekanizmasında büyük bir çöküş meydana gelmişti. Başta toplumsal travma olmak üzere, siyasi, ekonomi, sosyokültürel ve güvenlik alanlarında ciddi bir hasar ortaya çıkmıştı. Soykırımı maruz kalan Tutsiler, soykırımın son bulmasıyla yönetimi ele geçirmişlerdi. Başka bir ifadeyle fanatik Hutular'a karşı zafer kazanarak yönetimde söz sahibi olmuşlardı. Soykırım olaylarında yaşanan olumsuz eylemlerin telafi edilmesi ve soykırımı sebep olan suçluların tespit edilip yargılanması için yeni bir çözüm arayışı içerisine girdiler. Zira bu çözüm arayışının Ruanda ulusal mahkemelerinde değil, Ruanda için kurulacak bir uluslararası ceza mahkemesinde olabileceği öngörülmüştür. Mahkemenin Tanzania'da kurulmasına Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) karar vermiştir. BMGK tarafından Kasım 1994 tarihinde merkezi Tanzania'da olmak üzere soykırım suçlularını tespit etmek amacıyla Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulmasına karar verilmiştir. Böyle bir kararın alınmasındaki ana neden ise soykırımın bu dönemde Ruanda'da yaşanmış olmasından kaynaklı olmuştur. Böylece mahkeme, soykırım olaylarında aktif eylemlerde bulunan kişileri tespit etmek ve yargılamak amacıyla araştırmalarda bulunmuştur (Çoban-Öztürk, 2016: 38-39).

Söz konusu zikredilen bilgiler doğrultusunda bu makale, uluslararası siyasetin önemli tartışmalarından biri olan Ruanda'da yaşanan soykırım olaylarının anatomisini ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin ne oranda işlevsel olduğunu incelemektedir.

2. Tarihsel Bağlamda Soykırım Terimi ve Terime Dair Kısa Bir Açıklama

Tarihsel bağlamda soykırım terimi, 1944 yılında Yahudi kökenli Polonyalı Avukat Raphael Lemkin tarafından ortaya atılmıştır. Lemkin kaleme aldığı *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation-Analysis of Government-Proposals for Redress* (İşgal Altındaki Avrupa’da Mihver Devletleri Yönetimi: İşgalin Hukuku, Yönetimin Analizi, Telafi İçin Teklifler) başlıklı kitabında terimle ilgili ayrıntılara yer vermiştir (Lemkin, 1944). Soykırım (Geno-Cide) terimi, Grekçe ve Latince kelimelerin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Grekçe’de “geno” kelimesi, aynı kökenli kabile, etnik, ırk ve grubu ifade eder. Latinedeki “cide” kelimesinin anlamı ise katletme, ortadan yok etme ve öldürme anlamlarını içermektedir. İki kelimenin birleşmesiyle de “genocide” denilen kavram ortaya çıkmıştır. Bu kavramın Türkçe karşılığı ise “soykırım” olarak ifade edilmektedir (What is Genocide, 02.03.2023). Lemkin, II. Dünya Savaşı’nda Yahudilere yönelik başlatılan katletme/öldürme politikalarına istinaden bu kavramı ortaya atmıştır. Genel olarak Avrupa’da, özelde de başta Almanya olmak üzere Yahudilere yönelik başlatılan siyasal, sosyal, kültürel, fiziksel ve ekonomik alanlarda bir saldırının başlamasıyla soykırımdan söz edilir olmuştur (Mennecke, 2012: 146-152).

Birleşmiş Milletlerin soykırımı dair ilk girişimleri Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu’nun 11 Aralık 1946 tarihli ve 96(I) sayılı kararıyla ortaya konulmuştur. Hukuksal açıdan soykırım terimi, Genel Kurul’un 9 Aralık 1948 tarihli ve 260 A(III) sayılı Kararıyla kabul edilerek onaya arz edilmiştir. Nihayetinde Soykırım Sözleşmesi 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’nin 2. maddesi tablo 1’de gösterildiği gibidir (Convention on the Prevention, 01.04.2023: 1-4).

Tablo 1

BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi

1	<i>Gruba mensup olanların öldürülmesi</i>
2	<i>Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi</i>
3	<i>Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak, yaşam şartlarını kasten değiştirmek</i>
4	<i>Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak</i>
5	<i>Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek</i>

Kaynak: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093827bm_11.pdf Erişim Tarihi: 02.04.2023, (Tablo, yazar tarafından çizilmiştir.)

Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi kapsamında alınan kararlar, istenilen düzeyde olayların engellenmesini tam anlamıyla sağlayamamıştır. Bu nedenle soykırım olaylarının yaşandığı bölgelerde mahkemelerin açılmasına karar verilmiş ve suçluların tespit edilip yargılanması için girişimlerde bulunulmuştur. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM), Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (RUCM) ve Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) bu girişimlere örnektir. Aslında UCM'nin kurulmasında Eski Yugoslavya ile Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemelerinin etkisi söz konusudur. 1993 yılında kurulan Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile 1994 yılında kurulan Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi, söz konusu ülkelerdeki soykırım olaylarında aktif rol oynayan kişileri tespit etmek ve yargulamalarını sağlamak amacıyla kurulmuşlardır.

Bu yönüyle Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi birbirleriyle bağlantılıdır. Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulmasına giden süreci anlamak adına Ruanda'nın sömürgecilik dönemiyle coğrafi ve toplumsal yapılarına değinmekte fayda vardır.

3. Coğrafi ve Toplumsal Bağlamda Ruanda Cumhuriyeti

Ruanda Cumhuriyeti, Doğu Afrika bölgesinde bulunmaktadır. 1 Temmuz 1962 tarihinde Belçika'dan bağımsızlığını kazandı. Başkenti Kigali şehridir. Yüzölçümü 26.338 km²'dir. 2023 verilerine göre ülkenin nüfusu yaklaşık on üç buçuk milyondur. Çoğunluğu Hutu (Bahutu), Tutsi (Batutsi) ve Twa'lardan (Batwa) oluşan bir halk topluluğuna sahiptir. Büyük Göller yöresinde yer alan Ruanda; Burundi, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Tanzanya ve Uganda ile komşudur. Fransızca ve İngilizce resmi dil olarak kullanılmaktadır. Bunların yanında halkın ana dilleri/yerel dilleri olan Kinyarwanda ve Swahili dilleri de konuşulmaktadır. En önemli ham madde kaynakları altın, kalay, hidro-enerji, petrol, kahve, çay ve işlenebilir arazilerdir (The World Factbook, 03.05.2023). Harita 1'de Ruanda'nın Afrika'daki yeri gösterilmiştir.

Harita 1

Ruanda Cumhuriyeti'nin Afrika Kıtasındaki Coğrafi Konumu

Kaynak: The World Factbook, “Rwanda”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html> (Erişim Tarihi: 03.05.2023).

Ruanda toprakları sömürge olmadan önce bölgede, Ruanda Krallığı hüküm sürmekteydi. Burada yaşayan ilk topluluğun kesin olmamakla birlikte Twalar olduğu tahmin edilmektedir. Bu krallık, bugünkü Ruanda devletinin toplumsal yapısını oluşturmaktadır. Fakat sömürgecilikle birlikte Ruanda'nın toplumsal yapısı da etkilenmeye başlanmıştır. Zira 19. yüzyılın sonlarına kadar Ruanda Krallığı, coğrafi olarak Büyük Göller Bölgesi'ndeki en güçlü iki krallıktan biriydi. Güçlü olan diğer krallık ise Luba Krallığı'ydı. Ruanda Krallığı'nda yönetim; kral, kraliçe, danışmanlar konseyi ve konseyden oluşmaktaydı. Ülkede eyaletler sistemi mevcuttu. Bu eyaletler ise kralı temsilen askerler tarafından yönetiliyordu, yani kral tüm eyaletleri merkezden yönetmekteydi. Ancak Avrupalı sömürgeciler Berlin Afrika Konferansı'ndan sonra Afrika kıtasını doğrudan hedef alarak kıtanın hem yönetim sistemlerini hem de toplumsal yapılarını parçalamışlardır (Skalnik, 2001-2002: 1-5).

Bu dönemde en önemli ekonomik gelir kaynağı tarım ve hayvancılıktı. Tarıma göre hayvancılık daha üstün tutulmuştur; çünkü hayvancılıkla uğraşanlar özellikle büyükbaş hayvan sahibi olanlar toplumsal düzende en zengin kişiler sayılıyordu. Bu durum aynı zamanda günlük hayatın ekonomik geçim kaynağının toplumsal yapılar üzerindeki etkisinin belirlenmesinde de

önemli bir süreç olduğunu göstermiştir. Bu yönüyle Hutu ve Tutsi topluluklarını birbirinden ayıran temel faktörlerden biri de ekonomik uğraşlardı. Hutular'ın uğraş alanı tarımcılıktı (Çoban-Öztürk, 2011: 67-68). Yaklaşık dört yüz elli yıl önce Etiyopya'dan Büyük Göller Bölgesi'ne bugünkü Ruanda ve çevresine yerleşen ve Watutsiler olarak da bilinen Tutsiler ise hayvancılıkla uğraşmaktaydılar; ancak yönetimde de çoğunluklardı. Bunun temel nedenlerinden biri Hutular'ın şehirlerden uzak kırsal alanlarda yaşayıp tarımla ilgileniyor olmalarından kaynaklanıyordu. Tutsiler ülke yönetiminde etkili olmuş olsalar da sonradan Hutular'ın arasına yerleştiklerinden dolayı onların dilini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini benimsemişlerdir. Bu yönüyle iki topluluk hem Kinyarwanda dilini konuşmaktadırlar hem de çoğunlukla Katolik Hristiyanlığa mensupturlar. Esas itibarıyla yüzyıllarca birlikte yaşamış olan bu iki topluluk arasında ciddi bir çatışma söz konusu değil iken en şiddetli çatışmalar Belçikalıların bölgeyi sömürgeleştirmeleriyle başlamıştır (Çoban-Öztürk, 2010: 167-174).

Sömürgecilik faaliyetleri milattan öncesine kadar götürülse de sömürgeciliğin asıl zirve noktasını Berlin Afrika Konferansı oluşturmuştur. Portekiz'in önerisi üzerine düzenlenen bu konferansın amacı; Belçika'nın etkin olduğu Kongo Havzası bölgesinde, bu bölgeye yönelik, egemenlik haklarının tartışılmasına ve mevcut durumun nihai bir karara bağlanmasına yönelik olmuştur. Alman lider Otto von Bismarck önderliğinde düzenlenen konferansın özüne bakıldığında, gerçek amacının dışına çıkıldığı, sadece Kongo Havzası'na ilişkin bir konferans olmadığı ve tüm Afrika kıtasını paylaşmaya yönelik olduğu görülmüştür (General Act of the Berlin, 26 February 1885).

Bu konferansta Almanya'ya Büyük Göller Bölgesi'nden Ruanda-Urundi bölgesi verilmiştir. 1890 yılından I. Dünya Savaşı'nın ortalarına (1916) kadar bölge Almanya'nın sömürge coğrafyası olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Almanya, bu bölgeyi, Versay Antlaşması'yla Belçika'ya vermek zorunda kalmıştır. 1923 yılında Milletler Cemiyeti, Ruanda ve Urundi topraklarında Belçika mandasını kabul etmiştir. Bu iki toprak, yönetim kolaylığı olsun diye 1925 yılında Belçika Kongo'suyla birleştirilmiştir. Böylece bölge Belçika sömürgecilik politikalarına yoğun bir şekilde maruz kalmaya başlamıştır (Ataöv, 1977: 408-409).

4. Soykırımın Tarihsel Geçmişinde Belçika'nın Politik Uygulamaları

Afrika kıtasındaki sömürgecilik sistemi misyonerler aracılığıyla geniş bir yankı bulmuştur. Afrika'nın bir parçası olan Ruanda, Belçikalıların yönetimine girdiğinde burada da misyonerler aracılığıyla toplumsal kimlikte bir dönüşüm yaşatılmıştır. Özellikle topluluk anlamında ülkede çoğunluğu sağlayan Hutular ve Tutsiler üzerinde durmuşlardır. Hutu ve

Tutsiler dışında ülkede Twalar da yaşamaktadır (The World Factbook). Belçika Sömürge Yönetiminin Ruanda topraklarında uyguladığı ilk politik kararlardan biri yönetici sınıfını oluşturan Tutsiler'e destek vermek olmuştur. Başka bir ifadeyle Tutsiler hem elit hem de yönetici olmak üzere iki gruptan oluşuyordu. Yönetici ise kraldı. Sonrasında kral ile ters düşen Belçika Sömürge Yönetimi, krala karşı elit Tutsiler'in yönetimde güçlenmesini sağlayacak politik uygulamalara yer vererek kralın yetkilerini azaltmaya ve Hristiyanlığın bu gruplar arasında yayılmasını sağlayan adımlar atmaya başladı. Ülkede yöneticiler Tutsiler'den oluşturulurken, yönetilenler ise Hutular'dan oluşturulmuştur. Bu politik uygulamayla da yetinmeyen Belçika Sömürge Yönetimi, 1930'lardan itibaren Hutular'a ve Tutsiler'e yönelik ayrıştırıcı politikalara da yer vererek "böl ve yönet" sistemini uygulamaya başlamıştır (Çoban-Öztürk, 2011: 68-69).

Bu yıllarda ırk ayrımını ele alan politik uygulamalarla toplulukların fiziki özelliklerini ve yaşam biçimlerini gösteren kimlikler çıkartmış ve ülkede yapay sınıflar oluşturmuştur. Daha açık bir ifadeyle sosyal sınıfları yapay kimlikler ışığında ikiye bölmüştür. Kimliklere Hutu ve Tutsi gibi ibarelerinin konulmasıyla da ayrımı pekiştirmiş ve resmileştirmiştir. Yapay kimlikler doğrultusunda Belçika Sömürge Yönetimi, 1950'lerin sonlarına kadar Tutsiler'in kuzeyden geldiğini, açık tenli ve fiziksel olarak uzun boylu olduklarını sıkça tekrarlayarak bu söylemi ülke geneline yerleştirmeye çalışmışlardır. Öte yandan devlet yönetimine Tutsiler'in getirilmesini; ayrıca eğitim alma, dil öğrenme, ticaretle uğraşma ve devlet kurumlarında çalışma alanlarında Tutsiler'e geniş haklar verilmesini destekleyerek Hutular'ın bu tür ayrıcalıklardan mahrum bırakılmalarını öngören politikalar uygulamıştır. Bu politik uygulamaya göre hareket eden Tutsi Yönetimi, çok geçmeden Hutular tarafından sert tepkiyle karşılaşmış ve toplumsal huzursuzluğun derinleşmesine sebep olmuşlardır (Rosenberg, 2019).

Belçika Sömürge Yönetiminin politikaları kapsamında ülkenin başında Tutsiler yer alıyor gibi görünmüş olsa da bu görünüm sembolikti; çünkü bu düzenin perde arkasında Belçikalı figürler yer alıyordu. Bu nedenle ülkedeki yöneticiler, yerli soylular tarafından seçilen ve Belçikalı Genel Vali yardımcısı tarafından onaylanan bir sisteme bağlıydılar. Hatta hem Ruanda hem de Urundi küçük yönetimsel birimlere ayrılarak hepsinin başında birer Belçikalı sorumlu atanmıştı. Bunlar bölgede vergi toplamak, mevsimlik işçileri temin etmek ve kendilerine karşı oluşabilecek isyan hareketlerini kontrol altına almakla görevliydi. İşbu politik kararlarla Ruanda'da Belçika Sömürge Yönetimi kurulmuş ve varlığını sürdürmüştür (Ataöv, 1977: 409-410).

Kısacası ülkede Ruanda sınır içi bölgelerinden sorumlu Belçikalı komiserlerin atandığı, Hutu ve Tutsi gibi iki köklü topluluğun birbirlerine düşman edildiği, siyasi, ekonomik ve sosyokültürel alanlarda iki topluluk arasında keskin ayrımların oluşturulduğu, ordu destekli sömürge şirketlerinin kurulduğu, bir genel kurul ile ülke yönetiminin ve halklarının denetlendiği bir sistem yerleştirilmiştir (Baines, 2003: 480-483). Söz konusu bu sistem Ruanda'nın bağımsızlık sürecine kadar sert bir şekilde uygulanmıştır. II. Dünya Savaşı'nda ABD Başkanı Franklin Delano Roosevelt ile Birleşik Krallık Başbakanı Winston Churchill'in bir araya gelerek yayımladığı Atlantik Bildirisi sömürge sisteminin gidişatını hem etkilemiş hem de değiştirmiştir. Bildiri, özetle uluslararası barışın ve güvenliğin tesisi için yeni bir örgütlenmenin kurulmasını ve sömürge bölgelerinde dekolonizasyon sürecinin başlatılmasını öngörüyordu. Bu bildiri doğrultusunda Birleşmiş Milletler (BM) Teşkilatı kurulmuştur. Hem bildirinin etkisi hem de Afrika halklarının bağımsızlık isteği birleşince Afrika'da bağımsızlık hareketleri başlamıştır. Bu süreç Ruanda sınırlarına da sıçramıştır (Mehu, 2018: 20-23).

5. Bağımsız Ruanda'da Soykırımı Giden Süreç

1959 yılında feodal çevrelerden oluşan Ruanda Ulusal Birliği bağımsızlık mücadelesi için harekete geçti. Bu yıl yönetimi devralan Tutsi kökenli Ruanda Kralı Kigeli V Ndahindurwa da bölgede bir Belçika egemenliğinin sona ermesinden yanaydı. Bölgede yaşayan etnik gruplardan Hutular hem Belçika sömürgesinden hem de Tutsiler'in yönetiminden kurtulmak için Hutu Kurtuluş Hareketi Partisini kurdular. Halkı bu siyasal hareket etrafında birleştirmeye çalıştılar. Bu durum Tutsiler tarafından olumlu karşılanmadı ve iki grup arasında zaman zaman şiddetli çatışmalara yol açtı. İlk şiddetli çatışmalar Hutular ve Tutsiler arasında Kasım 1959 tarihinde meydana geldi. Belçikalılar bu çatışmayı fırsata çevirerek hem halkı kışkırttı hem de Ruanda-Urundi bölgesini Kongo'dan ayırdı. Ancak bölgedeki yetkiyi yine Belçikalı bir generale verdiler (Ataöv, 1977: 411-412).

Haziran-Temmuz 1960 tarihinde Ruanda'da seçimler yapıldı. Seçimleri Hutular kazandı. Seçimlerden sonra Kral Kigeli Ruanda'yı terk etti. Kralın ülkeyi terk etmesiyle birlikte krallığa ait bütün kurum ve semboller kaldırıldı ve yerine cumhuriyet ilan edildi. Eylül 1961 seçimleri sonucunda kurulan PARMEHUTU Hükûmeti, 1 Ocak 1962'de Belçika tarafından özerk bölge olarak tanındı. Zira Haziran 1962'de ise BM Genel Kurulu tarafından alınan bir kararla Belçika'nın vesayetine son verilerek Ruanda'nın bağımsız olmasına karar verildi. Böylece Urundi'den (Burundi) ayrılan Ruanda, 1 Temmuz 1962 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş oldu. İktidara ise seçimleri kazanan Hutu kökenli Gregoire Kayibanda gelmiştir (Tomar, 10.06.2023).

Kayıbada yönetimindeki Ruanda, Aralık 1962 tarihinde kabul ettiği bir anayasayla başkanlık rejimine geçti. Bu anayasayla Cumhuriyetçi Demokratik Hareket Partisi'nin başkanı Kayıbada hem devlet ve hükümetin başkanı hem de silahlı kuvvetler komutanı olmuştur. Ayrıca Tutsiler'e karşı Hutular'ın büyük bir çoğunluğunu da birleştirebilmiştir (Faustin, 2016: 118-120). Bu durum Tutsiler'i rahatsız etmiş ve onların da Ulusal Ruanda Birliği'nde birleşmesini sağlamıştır. Öte yandan Hutular ve Tutsiler arasındaki gerginlik, gerilim, çatışma ve kanlı olaylar daha da şiddetli hale gelmeye başlamıştır (Clark, 2010: 137-141).

Başkanlık rejimi ile tek dereceli gizli oyla dört yıl için seçilme dönemine geçilmiş ve Kayıbada başkanlık rejimiyle 1973 yılına kadar görevde kalmıştır. Bu sürece kadar Kayıbada'nın politik tutumu sadece Tutsiler tarafından hoşnut karşılanmamıştır. Aynı zamanda ılımlı Hutular tarafından da eleştirilmiştir. Özellikle akrabası olan (kuzeni) General Habyarimana tarafından çok sert eleştirilmiştir. General ünvanı ile Savunma Bakanı olan Habyarimana, 1973 yılında gerçekleştirdiği bir askeri darbeyle Kayıbada'yı yönetimden uzaklaştırmıştır. Böylece Ruanda'da Habyarimana dönemi başlamıştır (Jeni, 18.06.2023).

1973 yılında ülkenin yönetimine gelen Habyarimana ülkeyi tek elden yönetti. Yargı, yürütme ve yasama erklerini kendi yönetiminde topladı. Tutsiler'e karşı sert politikalar uygulayan Habyarimana girdiği tüm seçimleri de kazanmayı başarabildi. 1978, 1983 ve 1988 seçimlerinde çok yüksek oy oranıyla devlet başkanlığı görevini ifa edebilmiştir. Fakat uyguladığı can acıtan politikalar hem ülkede hem de komşu ülkelerde bulunan Tutsiler'i rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık kısa süre içinde bir isyana dönüştü. Özellikle 1990 yılında mülteci Tutsiler'den oluşan ve daha sonra ılımlı Hutular'ın da desteklediği Ruanda Yurtsever Cephesi isyan ederek Uganda üzerinden Ruanda'nın kuzeyini ele geçirmek için harekete geçmiştir (Dagne, 2011: 3-5).

Bu girişim Ruanda'da yaşayan Tutsiler tarafından desteklendi. Bu olay ülkede şiddetli çatışmalara yol açmış ve bir iç savaşa dönüşmüştür. Çatışmalar 1993 yılına kadar devam etti. Tutsiler'in bu saldırısı, Hutular'ın daha çok birleşmesine ve Tutsiler'e karşı saldırgan tavırlar içerisine girmesine sebebiyet verdi. Dönemin Devlet Başkanı Habyarimana iç savaşın son bulması için uzun müzakereler sonucunda 1993 yılında Tanzanya'ya gitti. Burada Habyarimana ile Ruanda Yurtsever Cephesi arasında 4 Ağustos 1993 tarihinde Arusha Barış Mutabakatı imzalandı (Wage and Haigh, 2004). Böylece Ruanda Hükümeti ile Ruanda Yurtsever Cephesi arasında barış sağlanmış oldu. Arusha Barış Mutabakatında ele alınan en önemli konu; başta hükümet kanadı olmak üzere devletin diğer kurumlarına da Tutsiler'in yer alabilmesi konusu oldu. Ayrıca Ruanda'ya Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün konuşlanması öngörüldü. Bu

konuda Habyarimana yumuşak bir politika izleme kararı aldı ve Tutsiler'e yönelik sert tavrını değiştirmeye başladı. Fakat durum fanatik Hutular tarafından çok sert bir şekilde eleştirildi ve yeni bir tartışma konusu haline dönüştü (Kabano, 2017: 5-6).

Takvimler 6 Nisan 1994 tarihini gösterdiğinde, Habyarimana ile Hutu kökenli Burundi Devlet Başkanı Cyprien Ntaryamira Tanzania'nın Darüsselam şehrinde düzenlenmiş olan zirveden Ruanda'ya dönüyorlardı. Başkent Kigali'ye inişleri sırasında uçak ansızın iki roketle vurularak düşürüldü. Uçakta bulunan Habyarimana, Ntaryamira ve diğer devlet görevlileri olay yerinde hayatlarını kaybettiler. Habyarimana'nın ölmesi üzerine Meclis Başkanı Theodore Sindikubwabo yaptığı bir radyo konuşması ile gerçekleşen olaydan Tutsiler'i sorumlu tutarak 7 Nisan 1994 tarihinde ülke genelinde Tutsiler'e ve ılımlı Hutular'a yönelik soykırım alarmını verdi. Aslında bu olaydan önce Radio Television Libre des Mille Collines (RTLM) radyosu aracılığıyla ülke genelinde Tutsiler'e karşı bir nefret duygusu ve öngörüsü oluşturma ve onlara karşı Hutular'ı kışkırtmayı sağlayan bir propaganda faaliyeti yürütülüyordu, dolayısıyla soykırımın başlamış olması sadece uçak kazasıyla ilişkilendirilmiş bir durum değildir. Uçak kazası soykırım açısından bardağı taşıran son damla olmuştur. 9 Nisan günü de Sindikubwabo kendini yeni devlet başkanı olarak ilan etmiş ve soykırım denilen süreç geniş bir çemberde yayılmaya başlamıştır (Ferroggiaro, 2004).

6. 1994 Ruanda Soykırımı ve BM Barış Gücü

Yönetimdeki Hutular, Habyarimana'nın ölümünü radyo aracılığıyla halka duyurmuştur. 1993 yılında kurulan radyo ve televizyon araçları, kurulduğu günden itibaren Hutu yanlısı yayınlar yapmış ve halkı Tutsiler'e karşı kışkırtmıştır. Hatta daha da ileriye giderek Tutsiler'in Hutular'ı yok etmek için gizli faaliyetlerde bulunduğunu, eski Tutsi yönetimini geri getirmek için dış güçlerle birlikte iş birliği içerisinde olduklarını ifade etmiştir. Tutsiler hakkında olumsuz yayın yapan radyo ve televizyonlar, onlar için hamam böcekleri (cockroach) tabirini kullanıyordu. Ayrıca uzun ağaçlar (the tall trees) benzetmesi de yapılıyordu. 7 Nisan 1994 tarihinde radyodan tüm Hutular'a hamam böceklerini ezin ve uzun ağaçları kesin (crush the cockroaches and cut down the tall trees) nidaları yükselmiştir. Böylece fanatik Hutular tarafından Tutsiler ve ılımlı Hutular satırlarla kesilerek öldürülmeye başlanmıştır. 100 gün boyunca katliam/soykırım devam etti. Bir milyona yakın insan acımasızca öldürüldü (Forges, 2007: 48-50).

Neredeyse bir milyon civarında Tutsiler'in ve ılımlı Hutular'ın acımasızca öldürüldüğü 1994 soykırım olaylarında, iki milyona yakın insan doğduğu topraklardan kaçmak mecburiyetinde kaldı. BM Barış Güçleri'nde yer alan Belçikalı askerler de fanatik Hutular

tarafından hedef alınmıştır. BM Barış Gücü destek istemek yerine bahane olarak fanatik Hutular'ın söylemlerini gösterip ülkeyi terk ettiler. Başka bir ifadeyle soykırımın yaşanmasına göz yumdular. BM Barış Gücü'nün bölgeden çekilmesiyle soykırım denilen süreç hızlı bir şekilde yayıldı. Fanatik Hutular'ın tavırlarına karşı Tutsiler'den oluşan Ruanda Yurtsever Cephesi harekete geçti. Bu hareket karşısında Fransa ise fanatik Hutular'a askeri yardımda bulunarak soykırım olayında meşruiyet kazanarak yerini aldı. Daha açık bir ifadeyle Fransa, katliama destek vermiştir; çünkü Fransa soykırım olayından önce yönetimdeki fanatik Hutular'a silah yardımıyla bulunmuş ve soykırıma giden sürecin temellerini atmıştır (Kabano, 2017: 6-7).

1993 yılında alınan bir kararla BM Güvenlik Konseyi, Ruanda'ya Kanadalı General Romeo Dallaire önderliğinde BM Barış Gücü'nü gönderdi. Uçağın düşürülmesiyle BM Barış Gücü Operasyonları Bölümü kapsamında BM şartının 6. başlığı dikkate alınarak BM Ruanda Yardım Misyonu (UNAMIR: United Nations Assistance Mission for Rwanda) 2539 askeri personelle Ruanda'da konuşlandırıldı. General Dallaire, soykırımın engellenmesine ve barışın sağlanmasına yönelik adımların atılması için BM Barış Gücü Operasyonları Bölümü'nden daha fazla destek istemiştir. Çünkü BM Barış Gücü Operasyonları Bölümü'ne gönderdiği raporda fanatik Hutular'ın; Tutsiler'i ve ılımlı Hutular'ı öldürmek için hem Fransa ve Mısır'dan hem de Güney Afrika Cumhuriyeti ile Çin'den sayıları bilinmeyen silah ve satır/pala satın aldıklarını bildirmiştir (International Panel, 2000: 59-60). General Dallaire hem silahların denetlenmesi hem de gerek görüldüğünde silahlara el konulabilmesi için kendisine yetkiler verilmesini talep etmiştir. Ancak yetki ve destek verilmesi gerekirken, bu dönemde barış gücü operasyonlarını yöneten Kofi Annan ve BM Genel Sekreteri Boutros Boutros-Ghali, Dallaire'nin bu talebini reddetmiştir (Çoban-Öztürk, 2011: 102). Ayrıca BM Güvenlik Konseyi'nde ABD ve İngiltere tarafından BM Ruanda Yardım Misyonunun azaltılması için karar bile verilmiştir. Böylece 2539 askeri personel sayısı 270'e düşürülerek, UNAMIR etkisiz hale getirilmiştir (Stanton, 17.07.2023).

Fransa'nın katliamda önemli bir rol üstlendiği iddia edilmektedir. Fransa; Ruanda'da yaşanan soykırımı önlemek adına ülkenin güneybatısında bir 'güvenli bölge' kurmayı ve bunu da Turkuaz Operasyonu kapsamında gerçekleştirmeyi istediklerini duyurdu. Bu operasyonun gerçekleşmesi için 20 Haziran 1994'te BM Şartı'nın VII. Bölümü'nde yer alan Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler başlığındaki ilkeler (madde 39'dan 51'e kadar olan ilkeler) gereğince iki aylık bir süreyle görevlendirilmek üzere BM Güvenlik Konseyi'ne bir Karar Taslağı gönderdi. Karar Taslağı BM Genel Sekreterinin onayı

ile oylamaya sunuldu. 22 Haziran'da Karar Taslağı oyçokluğuyla kabul edildi. Bu minvalden hareketle Fransa, 2500 kişiden oluşan bir askeri birlikle sözde Ruanda'da güvenli bölge oluşturmak amacıyla gitti. Bu askeri birliğin barışı koruma ve sürdürme politikası kapsamında güvenli bölge oluşturması gerekirken, aksine Ruanda Yurtsever Cephesine karşı yenilmek üzere olan soykırımcı fanatik Hutular'a yardım ettikleri sonradan anlaşılmıştır (Haspeslagh, 28.07.2023).

23 Haziran'da başlayan Operasyon 21 Ağustos'ta sona erdiğinden dolayı Fransız kuvvetleri ülkeden ayrıldı. Ancak Turkuaz Operasyonu ile ilgili ortaya çıkan tartışmalar operasyonun soruşturulmasına neden oldu. Operasyon ile ilgili en önemli iki tartışma yaşandı. İlki soykırımcı Hutular'a destek vermiş olması, diğeri de UNAMIR'E olan güvenin zedelenmesine sebebiyet verdiği. Bu tartışmalar mevcut Fransa Devlet Başkanı Emmanuel Macron dönemine kadar sürdü. Macron'un talimatı ile kurulan bir komisyon, Ruanda Soykırımında Fransa'nın rolünün olup olmadığıyla ilgili bir araştırma yaptı ve Mart 2021 tarihinde bu araştırma raporunun Macron'a sunulduğu belirtilmektedir. Araştırmaya göre Fransa'nın soykırım olaylarında ağır sorumluluk taşıdığı, ancak suç ortağı olarak soykırımında yer aldığına dair herhangi bir şeyin olmadığına karar vermiştir. Her ne kadar böyle bir karara varılmış olsa da soykırım olaylarında Fransa'nın da soykırımcı fanatik Hutular kadar suçlu olduğunun altı çizilmelidir (Human Rights Watch, 16.05.2023).

Soykırım yüz (100) gün sürdü. Soykırım faaliyetlerinin durdurulmasında Ruanda Yurtsever Cephesinin girişimleri büyük önem taşımaktadır. Fanatik Hutular'a karşı büyük bir başarı gösteren Ruanda Yurtsever Cephesi, kontrolü ele alarak yeni bir hükûmetin kurulmasını sağladılar. Yeni hükûmet, fanatik Hutular'ın izlediği politikaları izlemeyeceğinin hem Hutular'a hem de Tutsiler'e karşı ılımlı politikalar uygulayacağını sözünü vererek yönetime geçmişlerdir. Böylece can acıtan ve kan akıtan bir politika izleyen Sindikubwabo dönemi 19 Temmuz 1994 tarihinde soykırımın 102. gününde sona ermiş oldu (McDoom, 2005: 4-5). Yerine ılımlı Hutular'dan Pasteur Bizimungu, Tutsiler'in de desteğiyle Ruanda Devlet Başkanı seçildi. 23 Mart 2000 tarihine kadar görevde kalan Bizimungu, bu tarihte istifa ederek yerini Tutsi kökenli Paul Kagame'ye bırakmıştır. Kagame, 24 Mart 2000 tarihinden bu yana girdiği bütün seçimleri kazanarak ülkeyi yönetmiştir/yönetmeye devam etmektedir (Camargo and Gatwa, 2018: 8-11).

Soykırımında yaklaşık bir milyon insanın katledilmesinden ve iki milyona yakın insanın yerinden edilmesinden sonra takvimler 8 Kasım 1994 tarihini gösterdiğinde BM Güvenlik Konseyi harekete geçerek Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulmasını 955

sayılı karar ile uygun görmüştür. Mahkeme merkezinin ise Ruanda'da değil, Tanzanya'nın Arusha kentinde olmasını uygun bulmuşlardır. Mahkemenin yargılama alanı olarak soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar olmak üzere sadece bu suçlarda yargılama yetkisinin olacağına karar verilmiştir (Çoban-Öztürk, 2011: 105).

Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nden sonra BM önderliğinde Roma Statüsü ile 1998 yılında, merkezi Hollanda'nın başkenti Lahey'de olmak üzere bir Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (UCM) kurulması için müzakerelere başlanmıştır. Yapılan müzakereler sonucu 2002 yılında kurulan UCM, 2003 yılında faaliyete geçmiştir. Böylece dünya coğrafyasının çeşitli bölgelerinde yaşanan soykırım ve insanlığa karşı işlenen suçlar gibi konular üzerinde çalışmaya başlamıştır (Sloane, 28.07.2023).

7. Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (RUCM)

I. ve II. Dünya Savaşları'nda yani her iki savaşta yaklaşık 60 milyon insan hayatını kaybetmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra insanlığa karşı suçların tekrar işlenmemesi ve devletlerarasında yaşanabilecek sorunların barışçıl yollarla çözülmesi amacıyla İsviçre'de 10 Ocak 1920 tarihinde Milletler Cemiyeti (MC) kurulmuştu. Fakat barışı koruyacak ve daimî kılacak uluslararası birlikten yoksun kalmıştır. 1930'lardan itibaren İtalya'nın, Almanya'nın ve Japonya'nın izledikleri politikalar, Milletler Cemiyetinin öngördüğü ilkeler dışındaydı. İtalya'nın Habeşistan'a (şu anki Etiyopya) saldırması, Japonya'nın Uzak Doğu'da taarruza geçmesi ve Almanya'nın II. Dünya Savaşı'na giden süreci başlatması gibi olaylar, Milletler Cemiyetinin başarısızlığını ortaya koymuştur (Goodrich, 1947: 8-10).

1939 yılında Alman Yönetimi, Polonya üzerine bir sefer başlatarak yeni bir dünya savaşının başlamasına sebebiyet verdiler. Bu seferle başlatılan Polonya İşgali kısa sürede yayılarak II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine neden olmuş ve I. Dünya Savaşı'ndan sonraki en kanlı ve en acımasız savaşın başlamasına yol açmıştır. II. Dünya Savaşı devam ederken bilindiği gibi Roosevelt ile Churchill arasında 14 Ağustos 1941 tarihinde Atlantik Bildirisi imzalanmıştı. Bildiriye göre uluslararası barış ortamı sağlanmalı ve yeni bir uluslararası örgüt kurulmalıdır, ilkesi egemen olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle bu ilke üzerinde durularak 24 Ekim 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulmuştur. BM'nin kurulmasıyla Milletler Cemiyeti tasfiye edilmiştir. II. Dünya Savaşı'nda hem Almanya hem de Japonya yenilen devletler olmuştur. Bunun üzerine BM'ye üye devletler, Almanya ve Japonya'yı işledikleri suçlardan cezalandırmak amacıyla iki ayrı mahkeme kurmuşlardır (Weiss, 2015: 1224-1226).

Uluslararası mahkemenin kurulması için atılan ilk adım 1943 yılında düzenlenen Moskova Konferansı'na dayanmaktadır. 30 Ekim 1943 tarihli Moskova Deklarasyonu'nu imzalayan Müttefik Devletlerden ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa, II. Dünya Savaşı'nda suç işleyenleri tespit etmek ve yargılamak amacıyla bir uluslararası mahkemenin kurulmasına önyak oldular. Bu karar ışığında ABD Başkanı Harry S. Truman tarafından savaş suçlarıyla ilgili davalara bakmak üzere Yargıç Robert H. Jackson görevlendirilmiştir. Savaşta yenilen Almanya, Haziran 1945'te Teslim Bildirisi imzalamıştır. Bu bildiri neticesinde savaşta suç işleyenleri Müttefik Devletlere vermeyi taahhüt etmiştir. Müttefik Devletler ise zaman kaybetmeden Ağustos 1945'te "*Avrupa Eksen Devletlerinin Büyük Savaş Suçlarının Yargılanması ve Cezalandırılmasına İlişkin Londra Antlaşması'nı*" imzalayarak Nuremberg'de bir uluslararası askeri ceza mahkemesinin kurulmasına karar vermişlerdir. Bu karar neticesinde ise "Nuremberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi" kurularak Ekim 1946 tarihine kadar yapılan yargılamalarda on iki idam cezası, iki müebbet hapis cezası, süreli hapis cezası ile beraat ve düşme yönünde kararlar alınmıştır. Kısa sürede yüz binlerce tanığın dinlendiği ve on binlerce delilin değerlendirildiği bir süreç olmuştur (Orhan, 2016: 17-18).

İkincisi ise 1946 yılında Uzak Doğu Uluslararası Askeri Mahkemesi ya da diğer adıyla Tokyo Savaş Suçları Mahkemesidir. Bu mahkeme Nüremberg mahkemesine göre daha geniş kapsamlı olmuştur. Zira mahkemede ABD, İngiltere, Fransa, SSCB, Çin, Avustralya, Filipinler, Hindistan, Hollanda, Yeni Zelanda ve Kanada'dan hâkim ve savcılar görev almışlardır. Buradaki yargılamalar Kasım 1948 tarihine kadar devam etmiştir. İdam cezası, müebbet ve süreli hapis cezası olmak üzere toplamda yirmi beş kişi suçlu bulunarak mahkûm edilmişlerdir (Orhan, 2016: 17). Bu mahkemeler, *insanlığa karşı suç işleyenleri, soykırımı neden olanları ve barışa karşı savaş başlatanları* tespit edip yargılamak amacıyla kurulmuşlardır. Yargılamayı yapan devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda kararlar vermesi, yargılamaların adil olup olmadığı hususunda uzun yıllar boyunca tartışmalara ve eleştirilere konu edildiği de gözlemlenmiştir (Sellars, 2010: 1085-1087).

Dünyanın çeşitli coğrafyalarında Avrupa'da, Afrika'da, Uzak Doğu'da ve Orta Doğu bölgelerinde yer yer insanlık suçları işlenmiş ve hâlihazırda işlenmeye devam etmektedir. Bu olaylarda BM'nin uygulamaya çalıştığı politikalar yetersiz kalmıştır/kalmaktadır. Ancak 1993 yılında Avrupa coğrafyasında Eski Yugoslavya topraklarında yaşanan insanlık kıyımı, uluslararası toplumun harekete geçmesine yol açmıştır. Bunun üzerine BM'nin müdahalesi ve sonrasında bu topraklarda işlenen suçların tespit edilip suçluların yargılanması için Güvenlik Konseyi'nin 827 Sayılı ve 25 Mayıs 1993 Tarihli Kararı ile tam adı Eski Yugoslavya'nın

Topraklarında 1991 Yılından Bu Yana Uluslararası İnsan Haklarını Çiğnemekle Sorumlu Kişilerin Cezalandırılması İçin Kurulmuş Uluslararası Mahkeme'nin faaliyete geçmesine onay verilmiştir. Mahkemenin diğer ismi ise Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'dir. (Odman, 1996: 132). Mahkeme, sadece bu olayla ilgili işlevsellik göstermiş ve bu olayda suç işleyenlerin yargılanması için harekete geçmiştir. Bu süreç devam ederken 1994 yılında Ruanda Cumhuriyeti'nde soykırım vakası başlamıştır. Ruanda'da yaşanan soykırım ile ilgili araştırma yapmak üzere Tanzania'nın Arusha kentinde Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulmasına karar verilmiştir (Kaufman, 2019: 1-2).

Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi, Ruanda soykırımının gerçekleşmesinde rolü olan bireyleri tespit etmek ve yargılamak amacıyla kuruldu. Mahkeme; soykırım suçları, insanlığa karşı işlenen suçlar ve savaş suçları gibi olaylarla ilgili bireysel yargılama metoduna sahipti. Başka bir söylemle mahkeme, devletleri değil, suç işleyen bireyleri yargılamakla görevlendirilmiştir (Qasim, 2014: 26-27). Mahkemenin merkezi Tanzania'nın Arusha kentinde açıldı. Bir ofisi ise Ruanda'nın başkenti Kigali'de yer aldı. Ruanda soykırımında yaklaşık bir milyon insan katledilmiştir. Bu nedenle Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulmasında Ruanda Hükûmetinin önemli bir rolü vardı; çünkü hükûmet, mahkemenin kurulması için BM'ye çağrıda bulunmuş ve suçluların bir an önce tespit edilip cezalandırılmasını istemiştir. Yaklaşık bir milyon insanın öldürülmesinden dolayı Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi istenilen hızda işlevsellik gösterememiştir. Bundan dolayı mahkeme, soykırım olayını üç aşamada ele almaya ve incelemeye çalışmıştır (International Criminal Tribunal for Rwanda, 2001: 2-4).

İlki BM tarafından kurulan Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi, ikincisi Ruanda Ulusal Mahkemeleri üçüncüsü ise Gacaca adı verilen halk topluluğundan oluşan mahkemeler olmuştur. Gacaca Mahkemeleri, Ruanda'nın sömürge öncesi döneminde var olan ve halk tarafından oluşturulmuş olan geleneksel mahkemelerdir. Ülke içinde açık havada yargılama yapan Gacaca Mahkemeleri, halkın düzenini ve huzurunu bozan kimseleri yargılamak ve ufak tefek cezalar vermekle görevliydi (Chakravarty, 2006: 132-135). Bu geleneksel mahkemeler soykırım sonrası hem Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi hem de Ruanda Ulusal Mahkemelerin işlerliğini hızlandırmak amacıyla oluşturulmuştur. Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nden sonra 1998 yılında BM Genel Kurulu tarafından geniş çaplı bir mahkemenin kurulmasına da karar verildi. Bu karar ışığında yargılamaların Yugoslavya veya Ruanda gibi bölgesel mahkemelerde değil, uluslararası alanda etkili olacak yeni bir mahkemede yapılması

için girişimlerde bulunan BM Genel Kurulu, bu yönüyle bir Uluslararası Ceza Mahkemesinin kurulmasını öngörmüştür.

İlk nihaî tasarı, Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi Statüsü'nün Güvenlik Konseyince kabulünden sonraki 1 yıldan az bir süre içinde bitirilmiş ve Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Uluslararası Ceza Mahkemesi tasarıyı üye devletlerin bilgisine sunulmuştur. Roma'da 15 Haziran ile 17 Temmuz 1998 tarihleri arasında toplanan Tam Yetkili Temsilcilerden oluşan BM Diplomatik Konferansı'nda tasarı ve değişiklik önerileri tartışılmış, UCM Statüsü 120 devletin olumlu, 7 devletin olumsuz ve 21 devletin de çekimser oyu ile kabul edilerek 18 Temmuz 1998 tarihinde tüm devletlerin imzasına açılmıştır. Altmışınca onay belgesinin BM Genel Sekreterliğine tesliminden 60 gün sonra yürürlüğe girmesi öngörülen Statü'nün, 11 Nisan 2002 tarihinde 66 devlet tarafından onaylanmasından sonra, Mahkeme, 11 Temmuz 2002 tarihi itibarıyla faaliyetine başlamıştır (T.C. Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 06.06.2024).

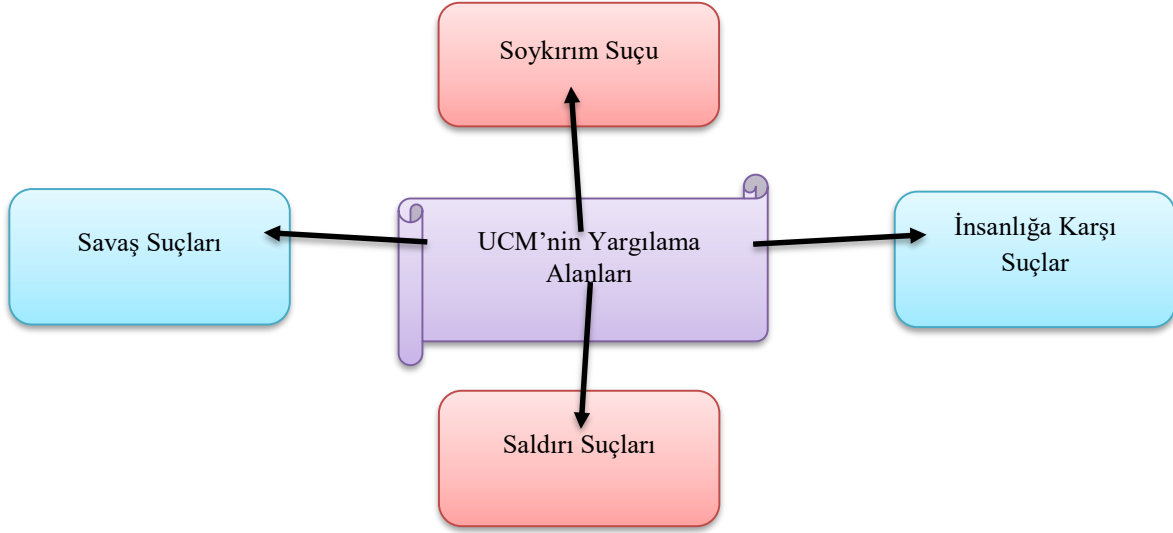
Roma Statüsü, 148 ülkenin katılımıyla gerçekleşti. 120'si kabul oyu, 21'i çekimser ve 7'si de ret oyu verdi. Böylece oyçokluğuyla UCM'nin kurulması onaylanmış oldu. UCM; işlenen suçları, savaş suçları, mahkemenin yapısal işlevi ve nasıl çalışacağına dair ilkeleri belirleme konusunda Roma Statüsünde 60 devletin onaylaması koşuluyla işlevsel hale geleceğini belirtiyordu. Buna ilaveten devletlerin kendi mahkemeleriyle de nasıl bir süreç içerisinde olması gerektiği ilkesi de eklenmiştir. Fakat başlangıçta 60 devletin onayı alınamamıştır. 60. devletin onayına 2002 yılında ulaşılmıştır. Bu doğrultuda yargısal anlamda mahkeme, 11 Temmuz 2002 tarihinde başlayabilmiştir, Şubat 2003'te ise ilk yargıçlar seçilmiştir. Nisan 2003'te mahkemenin ilk savcılarını göreve başlamıştır. 12 yıl sonra Nisan 2015 tarihinde Roma Statüsü tekrar imzaya ve onaya açılmıştır. Statü 139 devlet tarafından imzalandı. Ancak 123 devlet onay vermiştir. Roma Statüsünü imzalamakla onay vermek ayrıdır. Bu nedenle imzalamak onaylamak anlamına gelmemektedir (Plessis, 2010: 1-8).

UCM'nin en temel görevleri arasında, uluslararası hukukta tanımlanmış başta soykırım olmak üzere ağır suçlar ve katletme gibi faaliyetleri planlayan kişilere karşı engelleyici ve caydırıcı cezalar vermek yer almaktadır. Ayrıca etnik temizlik, kıyım ve ağır suçlar işleyen sorumluları mahkeme önüne getirmek ve insanlık suçlarına karşı görevlendirilmiş ulusal savcılarını harekete geçirmek gibi ilkeler de yer almaktadır. UCM; devletleri yargılamaz, suçu işleyen ve işleten bireyleri yargılar. Bu yargılama süreci ise ulusal mahkemelerin görevini yerine getirmediği veya iç hukuk sürecinin bittiği durumlarda UCM'ye başvurulduğu takdirde UCM tarafından işleme alınır. Daha açık bir ifadeyle UCM, bağımsız bir ülkenin yargılama yetkisine doğrudan karışmaz, fakat Roma Statüsünde adına "Tamamlayıcılık İlkesi" denilen bir ilkeye yer verilmiştir. Bu ilke doğrultusunda ulusal mahkemeler yargılama konusunda görevini

yerine getiremez durumunda olursa UCM'nin devreye gireceğinden bahsedilmektedir. UCM, işlevsel anlamda dört suçtan dolayı yargılama isteyebilir. Aslında bu dört suç, Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde de yer almıştır (Çoban-Öztürk, 2010: 40-44). Bunlar şekil 1'de gösterildiği gibidir.

Şekil 1

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Yargılama Kapsamına Giren Konular

Kaynak: Christiane E. Philipp, "The International Criminal Court: A Brief Introduction", Max Planck Yearbook of United Nations Law, Vol. 7, 2003, s. 331-332.

Bu ilkeler içerisinde en önemli etkiyi soykırım eylemi oluşturmaktadır. Roma Statüsünün 6. maddesi uyarınca ırksal, ulusal, etnik veya dini bir grubun tamamen ya da kısmen ortadan kaldırılmak kastıyla işlenen suçlar, soykırım/kıyım olarak belirtilmektedir. Bu minvalde tablo 1'de gösterilen maddeler UCM'nin ana konularını oluşturmaktadır. Kısacası UCM de Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin ele aldığı ilkeleri benimsemiştir. Soykırım suçlarını incelemek ve araştırmak amacıyla kurulmuştur. Bu kapsamda Ruanda Soykırımı hem Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi hem de Uluslararası Ceza Mahkemesi için önemli bir husus olmuştur (Çoban-Öztürk, 2010: 25-26).

8. Ruanda Soykırımı ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesinin İşlevselliği

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, "1 Ocak 1994'ten 31 Aralık 1994'e kadarki bir yıllık süreçte Ruanda ve komşu ülkelerin topraklarında gerçekleşen başta soykırım ve insanlığa karşı işlenen suçlar olmak üzere diğer uluslararası insancıl hukuk ihlallerinden sorumlu kişileri kovuşturmak" için Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kurdu. Bilindiği gibi mahkeme Tanzanya'nın Arusha kentinde, buna bağlı bir ofis de Ruanda'nın başkenti Kigali'de yer almaktaydı. Temyiz Dairesi Lahey ise Hollanda'daydı. Başka bir söylemle 2002 yılında

Hollanda'da kurulması kararlaştırılan ve 2003 yılından itibaren de çalışmaya başlayan Uluslararası Ceza Mahkemesi'ndeydi (Sloane, 2011: 263-265).

BM Güvenlik Konseyi tarafından kurulan RUCM'un yetki alanları BM Genel Kurulu tarafından hazırlanmıştır. Zaman, yer, kişi ve konu göz önünde bulundurularak hazırlanan bu yetkiler Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün maddelerinde de yer aldı. Soykırım soruşturması zaman açısından 1 Ocak-31 Aralık 1994 tarihleriyle sınırlandırıldı. Yer itibarıyla hem Ruanda hem de komşu ülkeler işaret edildi. Kişi olarak soykırım suçuna karışmış olan kişilerin yargılanmasına karar verildi. Konu içeriği olarak da soykırım, insanlığa karşı suçlar ve Cenevre Sözleşmesi ile II. Ek Protokol'ün ortak maddelerine uyulması şeklinde belirlendi. Statüye göre mahkeme, suçları işleyen veya suça destek veren gerçek kişilere soruşturma açma yetkisine sahip olmuştur. Bu suçlar ise şöyle sıralandı; soykırım, köleleştirmek, cinayet, tecavüz, sınır dışı etmek ve diğer insanlık dışı suçlar olarak kaydedilmiş olup mahkeme ülkedeki tüm ulusal mahkemelerden hem yetkili hem de öncelikli olarak görevlendirilmiştir (Akhavan, 1996: 502-503).

RUCM Statüsünün 10. maddesi mahkemenin yapısal işlevselliğine dair notlara yer vermiştir. Mahkeme; Üç Yargılama Dairesi ve Bir Temyiz Dairenden oluşan Daireler, Savcılık Ofisi ile Yazı İşleri/Sicil Dairesi birimlerinden oluşmuştur. Her bir dava dairesinde 3 yargıç olmak üzere toplamda 9 yargıç görev yapmıştır. Bu yargıçlardan 7'sinin aynı zamanda temyiz dairesine de üyeliği söz konusu olmuştur. Yapılan her bir itiraza karşı temyiz dairesi en fazla 5 üye ile toplanmıştır. Dairelerin yapısına yönelik ise iki kişi aynı devletin yurttaşı olmayacak biçimde düzenlenmiş olup bağımsız 16 daimî ile 9 yedek yargıçtan oluşmuştur. Savcılık ofisi, belirtilen zaman dilimi göz önünde bulundurularak söz konusu coğrafyada suç işleyenler hakkında soruşturma açılmasından sorumlu olup mahkemenin diğer organlarından bağımsız bir şekilde görevini icra etmiştir. Sicil Dairesi, RUCM Statüsünün 16. maddesinde yer aldı. Bu maddeye göre Sicil Dairesi, mahkemenin hem idaresinden hem de hizmetinden sorumlu birim olarak görev yaptı. Sicil memurunun atamasına ilişkin genel sekreter devreye girmiş ve mahkeme başkanına danışılarak atama işlemleri gerçekleştirilmiştir (Statute of the International Tribunal for Rwanda, 23.09.2023: 49-57).

8 Kasım 1994 tarihinden 31 Aralık 2015 tarihine kadar 6 Hâkim başkanlık görevini yürüttü. Senegalli Laiti Kama 1995-1999, Güney Afrika Cumhuriyeti'nden Navanethem Pillay 1999-2003, Norveçli Erik Mose 2003-2007, Saint Kitts ve Nevis Federasyonu'ndan Charles Michael Dennis Byron 2007-2011, Pakistan'dan Khalida Rachid Khan 2011-2012 ve son olarak Danimarka'dan Vagn Joensen 2012-2015 yılları arasında mahkemeye başkanlık yaptılar

(Kaufman, 2019: 5). Mahkeme başkanlarıyla birlikte savcılar da bulunmuştur. Toplamda 4 savcı görev yaptı. 1994-1996 yılları arasında Güney Afrika Cumhuriyeti'nden Richard Goldstone görevde bulundu. 1996'dan 1999'a kadar ise Kanada'dan Louise Arbour görevi ifa etti. İsviçre'den Carla Del Ponte da görev yapmıştır. Ponte 1999'dan 2003 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. Son olarak ise 2003-2015 yılları arasında Gambiya'dan Hassan Bubacar Jallow savcılık görevini yürüttü. Bu süreçte 4 kişi de sicil memuru olarak görev yaptı. Kenya'dan Andronico Adede 1995-1997, Nijerya'dan Agwu Okali 1997-2001, Senegal'den Adama Dieng 2001-2012 ve Güney Afrika'dan Bongani Majola 2013-2015 yılları arasında mahkemede görev yapmışlardır (Kaufman, 2019: 5-6).

RUCM, 1994 yılında işlenen suçlardan dolayı tespit ettiği 93 kişi hakkında yargılama kararı verdi. Suçlananlar arasında üst düzey askeri ve devlet görevlileri, politikacılar, iş insanları, dini milis ve medya sorumluları yer almıştır (The ICTR in Brief, 15.09.2023). Bu doğrultuda soykırım davasında sadece 93 kişi yargılandı. Bunlardan altmış iki kişinin hapsine, on dördünün beraat edilmesine, on kişinin ulusal mahkemede yargılanmasına, üçünün UCM'ye sevk edilmesine karar verildi. İki kişi ise duruşma süreci henüz başlamadan hayata veda etti. Geriye kalan 2 kişi ise yargılanmadı. Çok az sayıda kişinin yargılanmasına yönelik eleştiriler oluşsa da en önemli eleştiri Ruanda Yurtsever Cephesi'nin yaptığı olumsuz faaliyetlerin geniş kapsamlı yargılama alanına dâhil edilmemesine yönelik olmuştur (Rwanda: International Tribunal Closing, 2015).

Soykırım konusunda yargılamanın yapıldığı ilk dava 1993-1994 yılları arasında Taba Kasabasında belediye başkanlık görevini icra etmiş olan Jean Paul Akayesu'nun davasıdır. Bu dava ile mahkeme, yeterince karmaşık olan soykırım süreciyle ilgili önemli bir adım atarak soykırımın tanımını netleştirebilmiştir (Kaufman, 2019: 5). Akayesu davası şaşırtıcı bir vaka olmuştur. 1953 yılında Taba adlı yerel bir toplulukta dünyaya gelen Akayesu, Taba Kasabasının futbol takımında aktif bir oyuncu olarak çalışıyordu. Evli ve beş çocuk babası olan Akayesu, aynı zamanda öğretmenlik görevini de icra etmiştir. Halk ile iç içe olması, sporla ilgilenmesi, öğretmenlik görevini ifa etmesi, çalışkanlığı ve dürüstlüğüyle bilinmesi O'nu toplumda sayılır ve saygın bir kişiliğe sahip kılmıştır. Akayesu'nun toplum tarafından sevilip sayılması O'na 1991 yılında aktif siyasete adım atmasını sağladı. Yerel seçimler için muhalefet partisinden aday olan Akayesu, seçimleri kazanarak Nisan 1993'te Taba Kasabasının belediye başkanı olarak göreve başladı. Kasabada çok güzel işlere imza atan Akayesu, yerel ekonomiyi düzeltti, kolluk kuvvetlerinin orantısız güç kullanımına izin vermeyerek kolluk kuvvetlerini denetledi,

sosyal yaşama liderlik yaparak huzurlu bir ortam sağladı ve her şeyden önce kanunlara uygun bir şekilde hareket etmeye çaba gösterdi (Holokost Ansiklopedisi, 28.09.2023).

Aslında Akayesu'nun yaptığı en önemli girişim 7 Nisan 1994 tarihinde başlayan Soykırım eylemlerine karşı dik durarak ordunun kendi bölgesine girmesini reddetmiş olmasıdır. Bu girişim sayesinde hem Tutsi nüfusunu korudu hem de kasabasını soykırım dışında tuttu. Ancak bu tutum çok kısa sürdü. 18 Nisan günü geçici hükûmet (soykırımı planlayan kişiler) ile yerel yöneticiler arasında bir dizi toplantılar gerçekleşti. Toplantı sonrası Akayesu'nun radikal bir kişiliğe bürünmesi ve köklü bir değişime uğraması çok geçmeden Taba halkı tarafından fark edildi. Aslında Akayesu, siyasi ve sosyal geleceğini, soykırımı planlayan ve yöneten kişilerin yanında yer alarak sağlayabileceğine kanaat getirmiş gibi eylemlere başladı. Önce askeri üniforma giydi sonra da şiddet eylemleriyle soykırım suçuna ortak oldu. İşkence, cinayet, tecavüz ve diğer birçok suç olmak üzere ardı arkası kesilmeyen eylemlerle ön planda yer aldı. Savaş şartları tersine döndüğünde ise Haziran 1994 tarihinde ülkeyi terk ederek önce Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ne sonra da Zambiya'ya kaçmak zorunda kaldı. Ekim 1995 tarihinde Zambiya'da yakalanarak tutuklandı. Böylece Akayesu, Zambiya yönetimi tarafından Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne iade edildi. Mahkeme tarafından araştırılan ve soruşturulan Akayesu müebbet hapis cezasıyla Aralık 2001 tarihinde önce Mali'ye 19 yıl sonra da Aralık 2020 tarihinde Benin'e nakledilmiş olup hâlihazırda burada tutulmaktadır (Van Schaack, 2008).

Mahkemenin işlevselliği hakkında tartışmalar/eleştiriler ortaya çıkmıştır. Eleştirilerin büyük bir kısmı mahkemenin kayırmacılık yaptığı, yanlış bir yönetim tarzına girdiği, yetersiz bir kurum olduğu ve verimsiz bir süreç izlediğiyle ilgili olmuştur. Öte yandan 20 yıllık bir süreçte çok fazla paranın harcanması, az insanın yargılanması, çok sayıda alt birimlerde insanın mahkemede çalışması gibi eleştiriler de yapılmıştır (Crawford, 2015). Mahkemenin Tanzanya'da yer almış olması da eleştirilerin başında gelmiştir; çünkü birçok insan hem mahkemenin varlığından hem de yargılananların kimler olduğundan bihaber olmuştur. Yargılananların az sayıda olması, Ruanda'da adil ve güçlü bir yargı sisteminin kurulmamış olması, mahkemenin pasif bir işlevselliğe sahip olduğunu göstermiştir (Kaufman, 2019: 7).

Soykırım üzerine kararlar verip ilk mahkeme olma özelliğine sahip olan RUCM, aynı zamanda 1948 Cenevre Sözleşmesi'nde önemli bir tartışma konusu olarak gündeme gelen soykırım teriminin tanımsal olarak ifade edilmesinde de önemli bir işleve sahip oldu. Fakat bu işlev hem etkisiz hem de yetersiz olarak anıldı. İşlevsiz ve yetersiz caydırıcılığın sebeplerinden biri belki de mahkeme merkezinin Arusha'da kurulmuş olmasıdır. Tanzanya'nın kuzeyinde yer alan bu küçük Arusha kasabası Klimanjaro Dağı'na ve Serengeti'nin doğasına yakın bir yerde

bulunduğu için insan yaşamı açısından tehlikeli görülüyordu. Nitekim mahkemenin kapatıldığı 2015 yılına kadarki 21 yıllık süreçte kasaba birçok olaya da şahit oldu. Kasabanın küçük olmasından hareketle mahkemenin de küçük bir alan üzerinde inşa edilmiş olması, esas itibarıyla bir milyona yakın insanı katledenlerin nasıl ve ne şekilde yargılandığını tahmin etmek zor olmayacaktır.

Soykırım olaylarına istinaden başlatılan yargılamalar sadece bir mahkeme salonunda işleve alınmış olması bu durumun mahkeme açısından başlı başına etkisizliğini ve yetersizliğini göstermektedir. Yaklaşık altı bin gün boyunca devam eden yargılama sürecinde sadece 93 kişiye dava açılmış olması mahkemeye yönelik yapılan en şiddetli tartışmalardan biri oldu. Yargılanan 93 kişiden bazılarının beraat alması ve kaçak yöntemlerle yaşamlarına devam ediyor olması da eleştirilerin başında geldi. Üç binden fazla tanık olmasına rağmen yeterli sayıda yargılamanın yapılmaması ve oldukça önemli miktarda paranın dolar cinsinden harcanması gibi nedenler mahkemeye yönelik yapılan eleştirilerden olmuştur. Mahkemenin birçok eksiğinin olması ayrı bir eleştiri konusu olmakla birlikte mahkemenin Ruanda dışında toplanmış olması da önemli eleştirilerin başında gelmiştir. Bu durumdan hareketle Ruanda’da kurulan “Gacaca” mahkemeleri sayesinde çok sayıda insanın yargılandığı bir dönem olsa da bu süreç uzun sürmemiştir (Hauschildt, 2012).

Mahkemenin Arusha’da olması yargılamanın tam anlamıyla yapılamadığı konusu da eleştiriler arasında olmuştur. Kigali Hükûmeti tarafından dillendirilen bu eleştirinin haklı birçok yönü bulunmaktadır. Kigali Hükûmetine göre RUCM başarısız bir kurumdur. Soykırımın kimin planladığını net bir şekilde ortaya koymadığını ve soykırım olaylarında aktif olanların alması gereken cezayı alamadıklarını ileri süren hükûmet, bu açıklamalarla da kalmayıp bazı soykırım firarilerinin yakalanamadıklarını ve yargılanamadıklarını da ifade ederek, mahkemenin oldukça etkisiz ve yetersiz olduğunu belirtmektedir. Soykırımın organizatörlerinden Théoneste Bagosora önce müebbet ile yargılandı sonra ise müebbet yerine kendisine 35 yıl hapis cezası verildi. Bu durum bile mahkemenin nasıl ve ne şekilde işlediğinin kanıtlarından biri oldu. Bagosora’nın hapis cezası bitmeden 2021 yılında doğal ölümü ile cezası da sona erdi. Bagosora hakkında verilen karar uzun yıllar boyunca tartışılmıştır (Euronews, 26.09.2021).

Kısacası RUCM soykırım olaylarında yeterli ve dengeli bir işleve sahip olamamıştır. Bu pasif işlevsellik dışında bazı önemli noktalarda, aktif bir işlevsellik kazandığı da söylenebilir. Nuremberg ve Tokyo askeri mahkemelerinden farklı olarak bir iç çatışma sırasında işlenen suçlar konusunda yargı yetkisine sahip ilk uluslararası mahkeme olmuştur (ICG, 2001: 4-5). Ayrıca en önemli gelişmelerden biri de uluslararası hukukta yer alan tecavüz kavramının tanımı

hakkında netlik kazandırmış olmasıdır. Böylece tecavüz eylemi mahkeme sayesinde bir savaş suçu olarak kabul edilmiştir. Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi, 31 Aralık 2015 tarihinde tasfiye edildi. Mahkemenin Ruanda'da yer almaması, adil yargılamada yetersiz kalması, kayırmacılık ve nepotizm kaynaklı faaliyetler yürütmesi gibi birçok sorundan dolayı beklenen işlerliğe kavuşamamıştır. Bu nedenle mahkeme, soykırım olaylarında oluşan yaraları saramamıştır. Soykırım olaylarında yaşanan acılar dinmediği gibi bu acı canlılığını koruyarak devam etmiştir. Bir milyona yakın insanın katledildiği bir kıyımda sayıları yüzü geçemeyen küçük bir suç grubunun yargılanmış olması hem Ruanda halkı hem de bölge ülkeleri için unutulmaz bir vaka olmuştur (United Nations General Assembly Security Council, 31 July 2015).

9. Sonuç

Ruanda Soykırımı, uluslararası siyasetin ne ölçüde çıkar odaklı olduğunu bir kez daha gösterdi. Bilhassa soykırım kelimesini ilk kez hukuksal bir terim olarak ele alan Birleşmiş Milletler Teşkilatının ne kadar yetersiz bir teşkilat olduğunu kanıtladı. İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan katliamların tekrar yaşanmaması adına gösterilen çabaların, aslında gerçeği yansıtmadığını neticelendirdi. 20. yüzyılın bitimine 6 yıl kala gerçekleşmiş olan Ruanda Soykırımı, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından sonraki en acımasız ve en kanlı olaylarından biri olarak kayıtlara geçti. Neredeyse bir milyon insanın katledildiği ve iki milyona yakın insanın yerinden edildiği bir olayda ne büyük güçlerin ne de uluslararası örgütlerin müdahale ettiği görüldü.

Milletler Cemiyetinin yetersiz kaldığı gerekçesiyle yerine sözde uluslararası barışı ve güvenliği korumak ve sağlamak adına Birleşmiş Milletler kurulmuştu. BM'nin de yetersiz kaldığı, Ruanda Soykırım olaylarında net bir şekilde anlaşılmıştır. Buna rağmen bugün gelinen noktada BM'nin devam ediyor olmasının özünde yapısal bir hatanın olduğundan bahsetmek mümkündür. Bu hatadaki en büyük pay ise BM Güvenlik Konseyi'nin yer almasından kaynaklanmaktadır. 193 üyeli BM'de verilen tüm kararlar neredeyse beş daimî ülkenin (Fransa, İngiltere, Rusya, Çin, ABD) inisiyatifiyle yürütülmektedir. Bu durum bile başlı başına dünyanın kaderinin kimlerin onayına bırakıldığının da açık bir göstergesidir. Nitekim BM Güvenlik Konseyi'nde ABD ve İngiltere, Ruanda'da görevli BM Barış Gücü'nün etkisiz hale gelmesini onaylayan ülkeler olmuştur. Bu onay ile BM Barış Gücü'nün asker sayısı 2539'dan 270'e düşürülmüş ve Ruanda topraklarından çekilmeleri sağlanmıştır.

Kısacası Ruanda Soykırımını gerçekleştirenlere yönelik adli yargılamalar bile çok yetersiz ve eksik kaldı. Bir milyona yakın insanın katledildiği bir olayda yargılanan kişi

sayısının yüzü bile bulamamasının acısını yine Ruanda Soykırımından kurtulmuş olan insanlar çekmektedir. Ruanda Soykırımı olayının araştırılması için BM tarafından kurulan Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin şeffaf olmadığı, yeterli somut ve delillerle yargılama yapmadığı, çok sayıda insanın katledildiği olayda görmezden geldiği ve Tanzania'nın Arusha kentinde kurulduğu gerekçesiyle sert eleştirilere maruz kaldığı bilinmektedir. İsmi Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi olsa da bu mahkemenin Tanzania'da yer alması ve soykırıma dair yapılması gereken araştırmaların burada sağlıklı yapılmadığı da en sert eleştiriler arasında oldu. Sonuç itibarıyla Ruanda Soykırımı hem uluslararası örgütlerin işlevsizliğini hem Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin denetimli ve bağımsız olmayan bir kurum olarak kurulduğunu hem de aynı etnik ve dinden olan bir milletin olası bir soykırım karşısında yalnız olduğunu göstermek açısından önemli bir ders niteliğinde olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study

KAYNAKÇA

- Akhavan, P. (1996). The International Criminal Tribunal for Rwanda: The politics and pragmatics of punishment. *The American Journal of International Law*, 90 (3), 501-510.
- Ataöv, T. (1977). *Afrika ulusal kurtuluş mücadelesi*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. No: 411.
- Baines, E. K. (2003). Body politics and the Rwandan crisis. *Third World Quarterly*, 24 (3), 479-493.
- Camargo, C. B. and Gatwa, T. (2018). Informal governance and corruption—transcending the principal agent and collective action paradigms. *Rwanda Country Report*, July, 1-35.
- Chakravarty, A. (2006). Gacaca Courts in Rwanda: Explaining divisions within the human rights community. *Yale Journal of International Affairs*, 1 (2), 132-145.
- CIA, The World Factbook: Rwanda. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html> Erişim Tarihi: 03.07.2023.
- CIA, The World Factbook: Rwanda: People and society. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/rwanda/#people-and-society> Erişim Tarihi: 03.05.2023.
- Clark, J. N. (2010). National unity and reconciliation in Rwanda: A flawed approach?. *Journal of Contemporary African Studies*, 28 (2), 137-154.
- Craven, M. (2015). Between law and history: the Berlin Conference of 1884-1885 and the logic of free trade. *London Review of International Law*, 3 (1), 31-59.
- Crawford, J. (Dec. 15, 2015). Was the UN'S Rwanda Tribunal independent? <https://www.justiceinfo.net/en/tribunals/ict/25134-was-the-un-s-rwanda-tribunal-independent.html> Erişim Tarihi: 28.09.2023.
- Çoban-Öztürk, E. (2010). *Modern devlet, biyoiktidar ve soykırım: Ruanda örneği*. Adres Yayınları.
- Çoban-Öztürk, E. (2011). Toplumsal yapılar ve şiddet: Ruanda örneği. *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), Güz, 67-114.
- Çoban-Öztürk, E. (2016). Uzlaşma Süreçleri ve Uluslararası Mahkemenin Sonlandırılması Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12 (48), 37-53.
- Daban, C. (2017). *Dekolonizasyon süreci ve sonrası Afrika*. Açılım Kitabevi Yayınları.
- Dagne, T. (2011). Rwanda: Background and current developments. *Congressional Research Service*, June 1, 1-9.
- Eriksson, J. (March 1996). The international response to conflict and genocide: Lessons from the Rwanda experience, <https://www.oecd.org/countries/rwanda/50189495.pdf> Erişim Tarihi: 01.03.2023.
- Euronews, (26.09.2021). Ruanda'da 1994'te gerçekleşen soykırımın 'elebaşı' Bagosora, Mali'de cezaevinde öldü, <https://tr.euronews.com/2021/09/26/ruanda-da-1994-de-gerceklesen-soyk-r-m-n-elebas-bagosora-mali-de-cezaevinde-oldu> Erişim Tarihi: 28.09.2023.
- Faustin, M. (2016). Preventing genocide by fighting against hate speech. *International Journal of Advanced Research*, 4 (3), 117-132.
- Ferroggiaro, W. (April 7, 2004). The U.S. and the genocide in Rwanda 1994: The assassination of the presidents and the beginning of the apocalypse, <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB119/> Erişim Tarihi: 07.07.2023.
- Forges, A. D. (2007). Call to genocide: Radio in Rwanda, 1994. A. Thompson. (Ed.). *The media and the Rwanda genocide*. (ss.41-55), Pluto Press.
- General act of the Berlin conference on West Africa, 26 February 1885. <https://loveman.sdsu.edu/docs/1885GeneralActBerlinConference.pdf> Erişim Tarihi: 17.05.2023.
- Goodrich, L. M. (1947). From league of nations to United Nations. *International Organization*, 1 (1), Feb., 3-21.
- Haspesslagh, S. Safe havens in Rwanda: Operation turquoise. https://www.beyondintractability.org/cic_documents/Safe-Havens-Rwanda.pdf Erişim Tarihi: 28.07.2023.
- Hauschildt, T. (July 15, 2012). Gacaca courts and restorative justice in Rwanda. <https://www.e-ir.info/pdf/23858> Erişim Tarihi: 28.09.2023.

- Holokost Ansiklopedisi. Ruanda: Soykırımın ilk mahkûmiyeti. <https://encyclopedia.usmm.org/content/tr/article/rwanda-the-first-conviction-for-genocide#:~:text=Ruanda%20Uluslararası%20Ceza%20Mahkemesinde%20g%C3%B6r%C3%BClen,hapishane%20m%C3%BCebbet%20hapis%20cezas%C4%B1n%C4%B1%20%C3%A7ekmektedir> Erişim Tarihi: 28.09.2023.
- Human Rights Watch, (16.05.2023). Acknowledging genocide. <https://www.hrw.org/legacy/reports/1999/rwanda/Geno15-8-02.htm> Erişim Tarihi: 28.07.2023.
- ICG (2001). International Criminal Tribunal for Rwanda: Justice Delayed. *Africa Report*, No 30, 1-41.
- International Panel of Eminent Personalities (IPEP), (2000). Rwanda: The preventable genocide. s.59-60, <https://www.refworld.org/pdfid/4d1da8752.pdf> Erişim Tarihi: 14.07.2023.
- Jean, M. The Rwandan Genocide: The true motivations for mass killings. <http://history.emory.edu/home/documents/endeavors/volume1/Moises.pdf> Erişim Tarihi: 18.06.2023.
- Kabano, J. (2017). Birleşmiş Milletler sisteminin Uluslararası Barış Koruma Sorumluluğu'nda zaafiyeti: Ruanda örneği. *Journal of Law, 1* (1), 1-17.
- Kaufman, Z. D.(11 Feb. 2019). United Nations International Criminal Tribunal for Rwanda. Encyclopedia of Transitional Justice, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3327004 Erişim Tarihi: 10.08.2023.
- Lemkin, R. (1944). Axis rule in occupied Europe: Laws of occupation-analysis of government-proposals for redress. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Luraghi, R. (2000). *Sömürgecilik tarihi*. (Çev. H. İnal). E Yayınları.
- Mazrui, A. A. (1993). Introduction. Mazrui, A. A. & C. Wondj. (Ed.) *General history of Africa VIII: Africa since 1935*, (ss.1-25), UNESCO Publishing.
- Mcdoom, O. (2005). Rwanda's ordinary killers: Interpreting popular participation in the Rwandan genocide. *Crisis States Programme Working papers*, series no. 1, December.
- Mehu, M. (2018). A colony's state of sovereignty: Decolonization has yet to take place in Rwanda. *City University of New York Academic Works*, 1-66.
- Mennecke, M. (2012). The crime of genocide and international law. <https://www.niod.nl/sites/niod.nl/files/International%20Law.pdf> Erişim Tarihi: 07.03.2023.
- Nikuze, D. (2014). The genocide against the Tutsi in Rwanda: Origins, causes, implementation, consequences, and the post-genocide era. *International Journal of Development and Sustainability*, 3 (5), 1086-1098.
- Odman, T. (1996). Eski Yugoslavya ile ilgili Uluslararası Ceza Mahkemesinin kuruluşu ve yasal dayanağı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 45 (1), 131-151.
- Philipp, C. E. (2003). The International Criminal Court: A brief introduction. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 7, 1-69.
- Plessis, M. d. (2010). *The International Criminal Court that Africa wants*. Pretoria/South Africa: the Institute for Security Studies Published.
- Rosenberg, J. (May 07, 2019). A short history of the Rwandan genocide. <https://www.thoughtco.com/the-rwandan-genocide-1779931> Erişim Tarihi: 03.06.2023.
- Qasim, S. O. (2014). *Savaş suçları ve Uluslararası Ceza Mahkemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Doğu Akdeniz Üniversitesi, KKTC.
- Orhan, Z. C. (2016). Nuremberg Askeri Ceza Mahkemesi ile Tokyo Uzakdoğu Uluslararası Askeri Mahkemesi Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Hukuk Bülteni*, 7, 1-40.
- Sellers, K. (2010). Imperfect justice at Nuremberg and Tokyo. *The European Journal of International Law*, 21 (4), 1085-1102.
- Sloane, R. D. (2011). The International Criminal Tribunal For Rwanda. Giorgetti, C. & Brill, F. (Ed.). *In the rules, practice, and jurisprudence of international courts and tribunals*, (ss.261-282), *Boston University School of Law Working Paper* No. 11-56, December 8.
- Sloane, R. D., The International Criminal Tribunal for Rwanda. <http://www.bu.edu/law/workingpapers-archive/documents/sloaner120811.pdf> Erişim Tarihi: 28.07.2023.

Stanton, G. H., Could the Rwandan Genocide have been Prevented?.

http://www.genocidewatch.org/images/Rwanda02CouldThe_Rwandan_Genocide_Have_Been_Prevented.pdf,

Erişim Tarihi: 17.07.2023.

Skalnik, P. (2001-2002). Chiefdoms and kingdoms in Africa: Why they are neither states nor empires.

<https://www.ascleiden.nl/Pdf/chiefdomsandkingdoms.pdf> Erişim Tarihi: 12.05.2023.

Tomar, C. Ruanda: Orta Afrika'da bir ülke. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruanda> Erişim Tarihi: 10.06.2023.

Topuz, H. (1971). *Kara Afrika: Bir kıtanın dünü bugünü ve yarını*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

United Nations Security Council. https://www.irmct.org/specials/ict-r-remembers/docs/res955-1994_en.pdf,

Erişim Tarihi: 15.09.2023.

Wage, D. & Lois, H. (July 19, 2004). A case study on the Arusha Peace Agreement.

https://consensus.fsu.edu/academic_directory/2004casestudies/HaighWageRwandaCaseStudy.pdf Erişim Tarihi:

23.06.2023.

Weiss, T. G. (2015). The United Nations: before, during and after 1945. *International Affairs*, 91 (6), 1221-1235.

Van-Schaack, B. (2008). Engendering genocide: The Akayesu case before the International Criminal Tribunal for Rwanda. *Human Rights Advocacy Stories*. Santa Clara Univ.: Foundation Press. *Legal Studies Research Paper*, No. 08-55.

Yanagizawa-Drott, D. (2014). Propaganda and conflict: Evidence from the Rwandan Genocide. *Quarterly Journal of Economics*, 129 (4), December, 1947-1994.

(2001). International Criminal Tribunal For Rwanda: Justice delayed. *International Crisis Group/ Africa Report*, N0 30, 7 June.

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.

[https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-](https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf)

[crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf](https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf) Erişim Tarihi: 01.04.2023.

Rome Statute of the International Criminal Court. [https://legal.un.org/icc/statute/english/rome_statute\(e\).pdf](https://legal.un.org/icc/statute/english/rome_statute(e).pdf)

Erişim Tarihi:18.08.2023.

(December 23, 2015). Rwanda: International tribunal closing its doors: Governments should bring remaining

genocide suspects to justice. <https://www.hrw.org/news/2015/12/23/rwanda-international-tribunal-closing-its-doors> Erişim Tarihi: 15.09.2023.

Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi.

https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093827bm_11.pdf Erişim Tarihi: 02.04.2023.

Statute of the International Tribunal for Rwanda. s. 49-57, https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ict_r_EF.pdf Erişim

Tarihi: 23.09.2023.

T.C. Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, "Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM)",

<https://diabgm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/uluslararasi-ceza-mahkemesi-ucm28022020101834> Erişim

Tarihi: 06.06.2024.

The ICTR in brief. <https://unictr.irmct.org/en/tribunal> Erişim Tarihi: 15.09.2023.

(31 July 2015). United Nations General Assembly Security Council, Report of the International Criminal Tribunal

for Rwanda. <https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/legal-library/150731-annual-report-en.pdf> Erişim Tarihi: 28.09.2023.

What is genocide. <https://www.ushmm.org/m/pdfs/20110210-what-is-genocide.pdf> Erişim Tarihi: 02.03.2023.